

Міністерство освіти і науки України
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

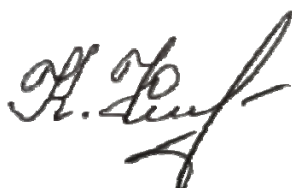
КОМІРЕНКО ЮРІЙ АНАТОЛІЙОВИЧ

УДК 377.035:355.231.1(477)"185/191"

**РОЗВИТОК СИСТЕМИ ВИХОВАННЯ
В КАДЕТСЬКИХ КОРПУСАХ УКРАЇНИ
В СЕРЕДИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Умань – 2020

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник – доктор педагогічних наук, професор
Коляда Наталія Миколаївна,
Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини,
проректор з інноваційних досліджень
та європейської інтеграції,
професор кафедри соціальної педагогіки
та соціальної роботи.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Петренко Оксана Борисівна,
Рівненський державний
гуманітарний університет,
завідувач кафедри теорії і методики виховання;

кандидат педагогічних наук
Перцов Олександр Володимирович,
Центральноукраїнський державний
педагогічний університет
імені Володимира Винниченка (м. Кропивницький),
старший викладач кафедри педагогіки та менеджменту
освіти.

Захист відбудеться «30» червня 2020 р. о 12⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 74.053.01 в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини за адресою: 20300, Черкаська обл., м. Умань, вул. Садова, 2.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини: 20300, Черкаська обл., м. Умань, вул. Садова, 2.

Автореферат розіслано «30» травня 2020 р.

Учений секретар

С. В. Совгіра

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. В сучасних соціально-політичних умовах підґрунтям патріотичного виховання є принцип національної спрямованості, який передбачає формування національної самосвідомості, та принцип історичної пам'яті, спрямований на збереження духовно-моральної і культурно-історичної спадщини українців, відтворення її в реконструйованих й осучаснених формах (Концепція національно-патріотичного виховання дітей і молоді, 2015). Важливою складовою формування ціннісних орієнтирів національно-патріотичного виховання є поширення інформації про досягнення наших співвітчизників та їх внесок у скарбницю світової цивілізації, зокрема у сферах освіти, науки, культури (Стратегія національно-патріотичного виховання, 2019).

Окрему сторінку в історії вітчизняної педагогіки займає військова педагогіка, що містить традиції навчання і виховання військовослужбовців. Розробка оптимальних форм, методів, принципів і засобів формування цілісної особистості захисника держави, сучасні вимоги до військових фахівців потребують опори, якою і є багатовіковий історико-педагогічний досвід. Творче використання ідей і думок, положень, перевірених часом, наразі не втратили актуальності та є позитивним досвідом для удосконалення військової педагогіки на сучасному етапі розвитку вітчизняної освіти.

У цьому аспекті корисним є досвід виховання кадетів як майбутніх офіцерів у військових закладах освіти в середині XIX – на початку XX століття. Становлення і розвиток системи виховання в кадетських корпусах України відбувалося в умовах поетапного розгортання протистояння колоніальній політиці Російської імперії, пов'язаного з українським національним відродженням. Розбудова навчально-виховної системи цих кадетських корпусів, з одного боку, була детермінована настановами офіційних органів, які послідовно впроваджували колоніальну русифікаторську політику царату у військову освіту, а з іншого, – значною мірою їх система виховання була зумовлена українським світоглядом і національними культурними традиціями, що вигідно вирізняло Полтавський, Київський, Сумський і Одеський кадетські корпуси з решти губернських закладів освіти.

Серед видатних представників національного відродження, які зробили значний внесок у збереження та розвиток української та світової культури, мистецтва, науки, спорту, були педагоги та вихованці кадетських корпусів. Певна частина випускників виборювала незалежність і соборність України й становила українську військову еліту в період існування Центральної Ради, Української Народної Республіки, Української Держави, Західно-Української Народної Республіки. Переосмислення педагогічного досвіду досліджуваного періоду не лише сприятиме реалізації концепції національно-патріотичного виховання, а й уможливить реконструювання й упровадження цього досвіду в осучаснених формах у розвиток закладів військової освіти України.

У вітчизняному історико-педагогічному доробку дослідження, безпосередньо присвячені проблемі вивчення історії заснування та розвитку в Україні кадетських корпусів, стали з'являтися лише в останні кілька років, хоча науково-дослідницька робота в цьому аспекті розпочата ще наприкінці XIX – на початку XX століття, зокрема, полтавським краєзнавцем і громадським діячем І. Ф. Павловським, відомим

військовим педагогом, генералом М. С. Лалаєвим, колишніми вихованцями Полтавського кадетського корпусу О. Д. Ромашкевичем, А. М. Вауліним, О. Д. Бутовським, М. Е. Дерюгіним, співробітниками Полтавського, Київського й Одеського кадетських корпусів Б. Г. Медемом, Н. П. Завадським, В. В. Цитовичем. Тогочасні дослідники презентували фактичний матеріал у рамках пануючої теорії «офіційної народності», не пропонували аналітики і не розглядали навчально-виховну роботу в кадетських корпусах у широкому соціально-історичному й національно-культурному контексті.

Ідеологічна заангажованість досліджень радянського періоду переважала над науковою об'єктивністю, а все, що стосується військових закладів освіти, які функціонували в українських губерніях, розглядалося лише в російському контексті, питання про їхню специфіку ніяк не порушувалось.

У пострадянському історико-педагогічному дискурсі на теренах вітчизняної науки з'явилися роботи незалежного характеру, прямо чи опосередковано присвячені діяльності кадетських корпусів. Різні аспекти становлення і розвитку кадетських корпусів в Україні розглядали М. О. Балабай, Т. О. Булгакова, М. В. Герасименко, О. М. Даценко, А. Дроздовський, О. В. Єфімова, М. Карпенко, О. В. Кожедуб, О. Г. Козинець, С. В. Кормілець, Ю. Г. Корнійчук, А. І. Махінько, Ю. М. Мачача, М. М. Милицина, І. М. Панов, Ю. М. Пікуль, Є. В. Пузирьов, С. Решетов, О. Л. Скрябін, Я. Ю. Тинченко, А. П. Ткачук, Л. М. Яременко та ін.

Розкриттю предметного поля досліджуваної проблеми сприяють сучасні історико-педагогічні дослідження Л. Д. Березівської, Н. М. Гупана, О. Л. Кірдан, Н. М. Коляди, Т. Д. Кочубей, О. В. Перцова, О. Б. Петренко, О. В. Сухомлинської, В. Л. Федяєвої та ін.

Історіографічний огляд проблеми становлення і розвитку кадетських корпусів в Україні середини ХІХ – початку ХХ століття засвідчив, що значна частина наукових робіт має суто історичне спрямування. Це переважно дослідження з військової історії, а не з історії педагогіки, інші лише опосередковано стосуються проблем виховання та мають фрагментарний характер.

Отже, потреба об'єктивного осмислення історико-педагогічного досвіду та недостатня наукова розробленість проблеми зумовили вибір теми дослідження – **«Розвиток системи виховання в кадетських корпусах України в середині ХІХ – на початку ХХ століття».**

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дослідження є складовою наукової теми кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи «Актуальні проблеми історико-педагогічного знання» (державний реєстраційний номер № 0111U009198), Центру педагогічного краєзнавства подвійного підпорядкування (НАПН України та МОН України) в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини. Тему дослідження затверджено на засіданні Вченої ради університету (протокол № 3 від 15.10.2012 р.) та узгоджено в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні НАПН України (протокол № 9 від 27.11.2012 р.).

Мета дослідження – визначити та розкрити організаційно-педагогічні засади розвитку системи виховання в кадетських корпусах України в середині ХІХ – на початку ХХ століття.

Відповідно до теми та мети визначено такі завдання дослідження:

1. Проаналізувати історіографію проблеми та джерельну базу дослідження.
2. Розкрити передумови становлення та визначити етапи розвитку кадетських корпусів в Україні у досліджуваній період.
3. Охарактеризувати специфіку організації діяльності кадетських корпусів України в середині XIX – на початку XX століття.
4. Виокремити особливості системи виховання у формуванні особистості кадета в досліджуваній період.

Об'єкт дослідження – процес виховання у кадетських корпусах України середини XIX – початку XX століття.

Предмет дослідження – організаційно-педагогічні засади розвитку системи виховання в кадетських корпусах України в досліджуваній період.

Методи дослідження. Для розв'язання завдань дослідження використовувався комплекс взаємопов'язаних методів: *історико-логічний аналіз* (для систематизації наукової літератури й архівних джерел для узагальнення досвіду функціонування кадетських корпусів на землях України в середині XIX – на початку XX століття); *структурно-порівняльний аналіз* документальних і наукових джерел (при зіставленні даних архівних і друкованих джерел з досліджуваної проблеми); *хронологічно-системний і проблемно-пошуковий методи* (для наукового обґрунтування організаційно-педагогічних засад розвитку системи виховання в кадетських корпусах від середини XIX до початку XX століття); *логіко-системний аналіз* (для з'ясування особливостей виховної системи українських кадетських корпусів у формуванні особистості кадетів у досліджуваній період для виокремлення реальних і суб'єктивних відомостей, а також провідних ідей і концепцій діяльності цих військових закладів освіти); *порівняльно-історичний метод* (для зіставлення особливостей певних аспектів виховної системи українських кадетських корпусів з рештою подібних військово-навчальних закладів Російської імперії); *історико-генетичний* (для розкриття еволюції кадетських корпусів Наддніпрянщини та для виявлення причин і характеру змін, що відбувалися в процесі їхнього історичного розвитку); *ретроспективний* (для розуміння сутності освітнього процесу в українських кадетських корпусах середини XIX – початку XX століття як педагогічного явища й особливостей його розвитку як системи); *історико-порівняльний або історико-компаративний аналіз* (для порівняння організаційно-педагогічних засад розвитку системи виховання в кадетських корпусах на всіх етапах розвитку в хронологічних межах дослідження).

У дослідженні використано дослідницький інструментарій суміжних дисциплін, зокрема біографістики, геральдики, генеалогії, демографії, етнопсихології, психолінгвістики, психоаналізу, культурології, літературознавства, соціології та ін. (для об'єктивного аналізу історіографічних джерел особового походження (діаріушів, автобіографій, епістолярій, мемуарів), у яких описано спосіб життя й атмосферу, в якій формувалась особистість кадетів; та виявлення етнокультурних особливостей базових засад світогляду авторів цих джерел, що дало змогу з'ясувати принципову відмінність виховної системи українських кадетських корпусів від решти подібних закладів Російської імперії).

Хронологічні межі дослідження охоплюють середину XIX – початок XX століття. *Нижня межа* визначається часом становлення перших кадетських корпусів на українських землях (зокрема Петровського Полтавського кадетського

корпусу, заснованого 6 грудня 1840 р.). *Верхня хронологічна межа* – початок ХХ століття (1917–1920 рр.) визначена реформуванням військової освіти у зв'язку з перетворенням імперських корпусів, які функціонували в українських губерніях, на кадетські корпуси Військового міністерства Української Держави, їх закриттям і евакуацією.

Територіальні межі дослідження відповідають адміністративно-територіальній приналежності українських земель у визначених хронологічних межах до дев'яти українських губерній Російської імперії: Волинської, Катеринославської, Київської, Подільської, Полтавської, Таврійської, Харківської, Херсонської, Чернігівської. Розвиток системи виховання в кадетських корпусах розкрито в межах Наддніпрянської¹ України (Центральній, Південній і Східній), що спочатку входила до складу Російської імперії, згодом – до Української Народної Республіки (УНР).

Джерельна база дослідження охоплює групи джерел, що подають відомості про кадетські корпуси України та факти, пов'язані прямо чи опосередковано з їх історією і функціонуванням (за типом усі використані джерела належать до писемних, а за родовими ознаками поділяються на наративні та документальні):

– *довідково-енциклопедична література* досліджуваного періоду: «Військова енциклопедія» у 18-ти томах (1911–1914), «Короткий біографічний словник учених і письменників Полтавської губернії з половини XVIII віку» (1912) і «Полтавці: ієрархи, державні й громадські діячі та благодійники. Короткий біографічний словник Полтавської губернії з половини XVIII віку з портретами» (1914) І. Ф. Павловського та ін.;

– *статистичні матеріали*: матеріали Чернігівської губернії М. О. Домонтовича, списки легітимованої української шляхти, складені В. Л. Модзалевським та сучасними українськими істориками С. М. Лисенком, Є. А. Чернецьким, В. О. Мокляком;

– *інформаційні матеріали* про біографії осіб офіцерського звання – випускників і педагогів українських кадетських корпусів: *списки офіцерських чинів Російської імперської армії*, складені 6-м відділенням Головного штабу; *біографічні довідники*, складені на підставі архівних матеріалів сучасними істориками: С. В. Волковим, А. В. Ганіним, М. М. Рутичем, О. М. Колянчуком, М. Р. Литвином, К. Є. Науменком, Я. Ю. Тинченом та ін.;

– *опубліковані документальні матеріали офіційного походження*, у яких відтворено важливі тенденції політики у сфері освіти: законодавчі акти, що містяться в «Повному зібранні законів Російської Імперії»; доповіді міністра та матеріали зі шкільної реформи Міністерства народної просвіти; положення про кадетські корпуси та програми й інструкції для викладання навчальних предметів; записки офіційних посадових осіб Головного управління військових закладів освіти тощо;

– *праці* відомих українських, російських і європейських педагогів другої половини ХІХ – початку ХХ століття, які сприяли поширенню й еволюції педагогічного знання, зокрема, з військової педагогіки: М. Ф. Бунаков, М. П. Бірюков, І. Ф. Герbart, В. О. Гольцев, Б. Д. Грінченко, М. І. Драгомиров,

¹ Відповідно до тогочасного розмежування вживатимемо цей термін як синонім до українського.

В. М. Жук, П. Ф. Каптерев, П. Ф. Лесгафт, С. О. Макаров, М. П. Михневич, О. Ф. Музиченко, М. І. Пирогов, В. Л. Райковський, В. Я. Стоюнін, П. З. Тимошенко, Д. М. Трескін, П. Д. Юркевич, К. В. Єльніцький, М. О. Якубович, К. П. Яновський та ін.;

– джерела *особового походження*: діаріуші, автобіографії, епістолярії та мемуари (зокрема, щоденник українського вченого-криміналіста й історика права О. Ф. Кістяківського, філософська автобіографія М. О. Бердяєва, листування В. Б. Антоновича тощо).

Важливу групу документальних джерел становлять *архівні матеріали* – документи Центрального державного історичного архіву України в Києві (ЦДІАК України), Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), Державного архіву Києва (Держархів м. Києва).

У дослідженні проаналізовано *періодичні видання*: «Киевская старина», «Основа», «Наша страна», «Исторический вестник», «Кадет», «Украинская жизнь», «Морской сборник», «Разведчик», «Часовой», «Военная быль» (Париж) та ін.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

– *уперше* виявлено організаційно-педагогічні засади розвитку системи виховання в кадетських корпусах України в середині ХІХ – на початку ХХ століття, а саме: засадничі принципи підготовки фахівців у військових закладах освіти (військова дисципліна; військова моральність; товарииськість як домінанта колективного корпоративного виховання; патріотизм, що формувався протиріччями між вірнопідданськими інтенціями та прищепленням любові й шанобливого ставлення до культури рідного народу); специфіку організації діяльності кадетських корпусів (соціально-культурний склад учнів і педагогів як передумови культурного, психологічного, історичного, соціального характеру для засвоєння українофільських ідей; етнокультурне та життєве середовище конкретного закладу освіти, засноване на питомій для української ментальності повазі до особистої свободи і людської гідності); особливості виховної системи у формуванні особистості кадета в досліджуваний період (реалізація концепції виховуючого навчання; поєднання суворої вимогливості й любові до вихованців як визначальна риса виховної системи і педагогічна традиція; упровадження концепції триєдності розумового, морального і фізичного виховання);

– *уточнено* соціально-політичні, культурно-громадські та науково-педагогічні передумови становлення та етапи розвитку кадетських корпусів в Україні в досліджуваний період;

– *подальшого розвитку* набула характеристика історіографії та систематизація джерельної бази дослідження діяльності кадетських корпусів України в середині ХІХ – на початку ХХ століття із врахуванням етнокультурних і територіально-регіональних ознак.

До наукового обігу введено маловідомі та раніше невідомі документи, історичні факти, пов'язані з діяльністю кадетських корпусів України в середині ХІХ – на початку ХХ століття.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що теоретичні результати й висновки дослідження (зокрема, виокремлені організаційно-педагогічні засади розвитку системи виховання в кадетських корпусах України, зумовлені українським світоглядом і національними культурними традиціями, що

вигідно вирізняло Полтавський, Київський, Сумський і Одеський кадетські корпуси з решти закладів освіти) використано для розв'язання наукових і практичних завдань у сучасних умовах реформування освітньої системи України.

Систематизовані та узагальнені положення, фактологічний матеріал, джерельна база можуть стати основою для подальших наукових розвідок з історії військової освіти, історії педагогіки, соціальної педагогіки, історії України; для розширення, доповнення та оновлення змісту навчальних курсів: «Історія педагогіки», «Військова справа»; для написання підручників та посібників з історії педагогіки, навчальних посібників та узагальнювальних праць з історії військової справи України.

Результати дослідження *впроваджено* в освітній процес Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (довідка про впровадження № 421/01 від 18.02.20 р.), Київського національного університету імені Тараса Шевченка (довідка про впровадження № 013/305 від 30.06.17 р.), ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» (довідка про впровадження № 68-20-193 від 16.03.20 р.).

Апробація результатів дисертації. Основні результати дослідження оприлюднено на науково-практичних конференціях різних рівнів: *міжнародних* – «Військова освіта та наука: сьогоднішня та майбутня» (Київ, 2012), «Сучасні досягнення вітчизняних учених у галузі педагогічних та психологічних наук» (Київ, 2017), «Вплив суспільних наук на процес розвитку суспільства: можливе та реальне» (Київ, 2017), «Актуальні проблеми розвитку світової науки» (Київ, 2017), «Інноваційні наукові дослідження у сфері педагогіки та соціальної роботи» (Сладковічево, Словацька Республіка, 2017), «Сучасні проблеми світового співтовариства та роль суспільних наук у забезпеченні його розвитку» (Одеса, 2017), «Пріоритетні напрямки розвитку суспільних наук у XXI столітті» (Херсон, 2017), «Людина віртуальна: нові горизонти» (Монреаль – Рубіжне – Сєверодонецьк – Харків – Київ – Житомир – Баку – Ніш – Зелена Гура, 2017), «Вплив досягнень психологічних і педагогічних наук на розвиток сучасного суспільства» (Харків, 2017), «Сучасні наукові дослідження представників суспільних наук – прогрес майбутнього» (Львів, 2017); *всеукраїнських* – «Українська педагогіка 1920-х років – сучасні оцінки і виміри» (Умань, 2012), «Джерельна та історіографічна основа сучасних історико-педагогічних досліджень» (Хмельницький, 2013), «Україна в гуманітарних і соціально-економічних вимірах» (Дніпро, 2017); *регіональних* – «Соціалізація особистості: передумови, проблеми» (Умань, 2015), «Права дітей: від витоків до сьогодні» (Умань, 2018, 2019).

Результати дослідження обговорювали на засіданнях кафедри педагогіки та освітнього менеджменту, Науково-дослідного центру педагогічного краєзнавства подвійного підпорядкування МОН України та НАПН України, звітних наукових конференціях Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (2013–2019).

Публікації. Основний зміст дисертаційного дослідження відображений у 19 наукових одноосібних працях, з яких 7 статей, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації (2 у наукових періодичних зарубіжних виданнях), 12 – апробаційного характеру.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів,

висновків до них, висновків, списку використаних джерел (420 найменувань, з них 14 архівних джерел), 16 додатків на 75 сторінках. Загальний обсяг роботи – 333 сторінки, із них основного тексту – 200 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обгрунтовано актуальність і ступінь розробленості проблеми дослідження, її зв'язок із науковими програмами; визначено мету, завдання, об'єкт, предмет, територіальні і хронологічні межі дослідження; визначено методи дослідження; проаналізовано джерельну базу; розкрито наукову новизну, практичне значення одержаних результатів; подано відомості про апробацію та впровадження результатів наукового пошуку, структуру та обсяг дисертації.

У першому розділі – *«Історія становлення і розвитку кадетських корпусів в Україні середини ХІХ – початку ХХ століття»* – проаналізовано історіографію проблеми та джерельну базу дослідження; висвітлено передумови становлення кадетських корпусів в Україні середини ХІХ – початку ХХ століття; схарактеризовано етапи розвитку кадетських корпусів у великих губернських містах України.

Огляд наукової літератури з проблеми розвитку системи виховання в кадетських корпусах, що функціонували в українських губерніях у середині ХІХ – на початку ХХ століття, показав, що у вітчизняній історіографії такі дослідження з'явилися нещодавно, здебільшого в галузі військової історії, а не педагогіки.

Завдяки опрацюванню історіографії імперського періоду в науковий обіг введено значний масив фактичного матеріалу з історії кадетських корпусів, однак у наукових працях тих часів відсутня аналітика, їм притаманна ідеологічна заангажованість щодо теорії «офіційної народності». Наукові дослідження радянської доби відзначені ґрунтовною роботою з великим обсягом архівних матеріалів, а також комплексним аналізом розвитку освітньої системи в кадетських корпусах на теренах Російської імперії. У цьому контексті порушено й питання виховання, однак система дворянського виховання розглядається в них насамперед з позицій класово-ідеологічних, а не наукових. У пострадянський період російська історіографія зосереджується вже не стільки на історії кадетських корпусів, скільки на загальних і специфічних для цих закладів освіти проблемах методики навчання та виховання, однак у російських наукових колах простежується прагнення до ідеалізації всього, пов'язаного з царською армією, а також схильність до прихованої реставрації уварівської формули «православ'я, царизм, народність», яка в сучасних умовах набуває нового змісту й нового оформлення.

Вагомий внесок в історіографію проблеми зробили колишні вихованці та співробітники кадетських корпусів Наддніпрянщини, які, по суті, заклали підґрунтя українських історичних й історико-педагогічних досліджень. Вітчизняна історіографія кадетських корпусів на початковому етапі була підпорядкована російським впливам та ідеологічним настановам, і лише у 2000-х рр. на теренах української історіографії почали з'являтися роботи незалежного характеру, прямо чи опосередковано присвячені кадетським корпусам Наддніпрянщини.

Дослідження діяльності кадетських корпусів України середини ХІХ – початку ХХ століття забезпечене достатньою кількістю різновидів джерел як документальних, так і нарративних. Зокрема, серед нарративних джерел особового

походження багато мемуарів, які, на відміну від документальних джерел, розкривають етнопсихологічні особливості їх авторів. Це мемуари й записки вихованців і співробітників українських кадетських корпусів, громадських діячів того часу: О. Д. Бутовського, П. Ф. Волошина, М. О. Домонтовича, В. В. Дубинського і Г. М. Аустріна, І. К. Зайцева, О. О. Ігнат'єва, Л. В. Картавцова, О. П. Котлярова, Є. В. Кравченка, О. О. Ліницького, О. С. Лукомського, Б. М. Ряснянського, І. Р. Тимченка-Рубана; спогади про приватних осіб: А. В. Верзилова, В. М. Доманицького, М. О. Домонтовича, М. П. Драгоманова, О. І. Дьяченка, С. О. Єфремова, Лесі Українки, В. Г. Ляскоронського, Н. Д. Полонської-Василенко, О. О. Русова, Є. Х. Чикаленка, В. І. Щербини та ін.

Залучення мемуарів та їх аналіз дозволив виявити специфіку системи виховання кадетських корпусів Наддніпрянщини й вивести їх із загальноросійського контексту та поставити питання про подальше дослідження історії й діяльності цих військових закладів освіти в українському національно-культурному контексті, що відповідає сучасним запитам вітчизняного гуманітарного знання, зокрема у сфері історико-педагогічної науки.

Такий підхід сприяв висвітленню розвитку системи виховання в цих військових закладах освіти під обраним у дослідженні етнокультурним кутом зору. Важливим критерієм у відборі й аналізі значної кількості джерел є територіально-регіональні ознаки, а саме: приналежність джерел до певної культури – української чи російської.

З'ясовано, що передумови становлення кадетських корпусів на українських землях зумовлені, з одного боку, соціально-політичними процесами, які відбувались у Російській імперії, а з іншого, – національним відродженням, яке розгорталось на українських землях зусиллями національно свідомої інтелігенції у формі культурно-громадського руху. Оскільки організація освітнього процесу в кадетських корпусах Наддніпрянщини відбувалася в українському етнокультурному середовищі, то у процесі формування виховної системи корпусів неминучим стало зіткнення антитетичних інтенцій: з одного боку, – орієнтація на політику «офіційної народності», спрямовану на примусову русифікацію; з іншого, – орієнтація на українську громадсько-просвітницьку ідеологію, що формувала національну самосвідомість і передбачала розвивальний характер знань. Відбувалося протистояння на рівні колективної свідомості двох культурно-історичних традицій, пов'язаних із етнопсихологією: традицією свободи й індивідуалізму і традицією авторитаризму й підкорення особи колективу.

Виявлено, що в першій половині XIX століття з метою усунення на українських землях залишків автономії й місцевої культури та намаганням русифікації у сфері освіти зроблено два принципові кроки: 1) відкрито Харківський і Київський університети; 2) засновано Полтавський і Київський кадетські корпуси як оплоти царизму. Однак практична діяльність цих закладів освіти дала неочікувані результати: університети стали осередками Громад, а їх випускники, працюючи в кадетських корпусах, прищеплювали українофільські ідеї своїм вихованцям. З'ясовано, що в контексті протистояння двох педагогік – «прогресивної» і «консервативної», яке постало у сфері освіти в результаті скасування кріпацтва, в кадетських корпусах Наддніпрянщини в протистояння названих педагогічних систем втручалась громадсько-просвітительська ідеологія, спрямована на

самозбереження культурно-національної ідентичності українців і опір тотальній русифікації, тоді як у решті кадетських корпусів, попри проникнення прогресивних ідей у навчально-виховну систему, брала верх офіційна педагогіка, принципово спрямована на збереження й оборону царату.

Період 1830–1840 рр. пов'язаний із заснуванням перших двох корпусів на території України – Полтавського (відповідно до Височайше затвердженого положення про Губернські Кадетські Корпуси від 1 лютого 1830 р.) і Київського (відповідно до Височайшого повеління №11263 від 20 листопада 1833 р.) й формальною процедурою, яка супроводжувала цей процес від затвердження проекту щодо заснування цих військових закладів освіти до офіційного їх відкриття.

У розвитку кадетських корпусів України із середини ХІХ до початку ХХ століття виокремлено чотири етапи, пов'язані зі змінами у сфері військової освіти та у сфері соціально-політичній:

1) етап започаткування процесу підготовки вихованців у новостворених на українських землях кадетських корпусах (Петровського Полтавського і Володимирського Київського) – з 1840 по 1864 рр.;

2) етап реформування кадетських корпусів, зміщення акцентів у підготовці на загальноосвітній напрям (реформування кадетських корпусів у військові гімназії) – з 1865 по 1882 рр.;

3) етап поновлення кадетських корпусів та посилення військового напрямку у підготовці вихованців (зворотна реорганізація Петровської Полтавської і Володимирської Київської військових гімназій у кадетські корпуси, відкриття і розвиток Одеського Великого князя Костянтина Костянтиновича й Сумського Михайлівського кадетських корпусів) – з 1882 по 1917 рр.;

4) етап українізації імперських кадетських корпусів, їх реорганізації, закриття й евакуації – з 1917 по 1920 рр.

Запропонована періодизація певною мірою зумовлена педагогічними й етнокультурними чинниками, що визначали специфіку діяльності українських військових закладів, що базувалася на організаційно-педагогічних засадах розвитку системи виховання в кадетських корпусах, зумовлених українським світоглядом і національними культурними традиціями.

У другому розділі – *«Організаційно-змістові засади діяльності кадетських корпусів України середини ХІХ – початку ХХ століття»* – з'ясовано специфіку організації освітнього процесу й проаналізовано учнівський та викладацький склад кадетських корпусів досліджуваного періоду; висвітлено особливості формування педагогічного складу кадетських корпусів у контексті розвитку вітчизняної школи та педагогічної думки; охарактеризовано зміст підготовки військових фахівців у кадетських корпусах України в середині ХІХ – на початку ХХ століття.

Встановлено, що відкриття Петровського Полтавського (1830 р.), Володимирського Київського (1833 р.), Великого князя Костянтина Костянтиновича Одеського (1899 р.) та Сумського (1899 р.) кадетських корпусів означало появу на теренах України принципово нового типу закладів освіти, покликаних здійснювати далекосяжну політику русифікації на українських землях, яка виходила за межі сфери освіти й у цілому скеровувалась на реалізацію колоніальних амбіцій Російської імперії. Як показав аналіз змісту підготовки військових фахівців у кадетських корпусах, попри будь-які зміни в їх організації під час реформування

військової освіти, головною метою освітнього процесу завжди лишалася підготовка кадрових офіцерів, зорієнтованість на військову справу, яка відрізняла військові заклади освіти. Ця головна мета визначала пріоритетний характер виховного процесу, спрямований на формування певного типу світогляду й певних рис характеру, необхідних військовослужбовцю в реалізації його професійної діяльності, завданням якої була охорона російського царату як соціально-політичної моделі існування імперії. Діяльність кадетських корпусів, які функціонували по всій території Росії, починаючи з XVIII століття, завжди чітко регламентувалася настановами військового Міністерства і була жорстко детермінована офіційною педагогікою.

Незважаючи на колоніальну політику царського уряду, становлення кадетських корпусів на українських землях від початку 1840-х рр. визначалося позицією їх директорів, які прагнули залучити до викладання загальноосвітніх предметів випускників університетів Харкова й Києва – осередків перших українських Громад початку 1860-х рр. Відтак педагогічні колективи формували специфіку освітнього процесу кадетських корпусів Наддніпрянщини, адже серед викладачів суспільних предметів були ті, хто не тільки не поділяв вірнопідданських почуттів, а й брав активну участь у становленні національного культурно-громадського руху.

Аналіз соціально-культурного складу учнів і викладачів кадетських корпусів, відкритих в українських губерніях у середині XIX – на початку XX століття, свідчить, що у двох найдавніших на території України кадетських корпусах Полтави і Києва, які відкрито безпосередньо для дітей української шляхти і в яких переважно навчалися нащадки козацтва, на відміну від Одеського і Сумського корпусів, представлених дещо іншим соціально-культурним складом учнів, сформувалися передумови культурного, психологічного, історичного, соціального характеру для засвоєння українофільських ідей, – з одного боку. З іншого, – у полтавському і київському закладах протягом усього їх існування працювала плеяда педагогів – безпосередніх активних учасників українського руху, харизматичних особистостей, які не могли не вплинути на формування світогляду кадетів та їх особистості.

Отже, у стінах українських кадетських корпусів, насамперед Полтавського і Київського, відбувалося відверте протистояння двох педагогічних систем, побудованих на вкрай відмінних ментальних засадах і непримиренних системах цінностей – гуманістичній і авторитарній, які формували у вихованців принципово різні світоглядні поняття й морально-етичні пріоритети. Для певної частини педагогів і вихованців кадетських корпусів Наддніпрянщини, етнічна територія якої в досліджуваний період була охоплена потужним культурно-громадським рухом національного відродження, рідною усвідомлювалася не російська, а українська культура, що вступало у відверте протиріччя з вихованням у майбутніх офіцерів вірнопідданських почуттів до царя й російського престолу.

У третьому розділі – *«Особливості системи виховання українського кадета в середині XIX – на початку XX століття»* – здійснено аналіз Концепції виховуючого навчання в практиці кадетських корпусів України; визначено визначальні характеристики виховної системи кадетських корпусів; охарактеризовано концепцію триєдності розумового, морального і фізичного виховання в діяльності кадетських корпусів у досліджуваний період.

Установлено, що в період із середини XIX до початку XX століття двічі поставала проблема переорієнтації навчально-виховної системи кадетських корпусів спочатку на військові гімназії (пов'язана з певною лібералізацією російського суспільства), а потім знову на кадетські корпуси (у зв'язку з посиленням монархістських інтенцій напередодні краху царського режиму). Переорієнтація кадетських корпусів у губерніях Наддніпрянщини на загальноосвітні заклади відбувалася з помітними успіхами, оскільки українське етнокультурне середовище створювало сприятливі умови для повноцінної реалізації педагогічних концепцій, запозичених офіційною російською педагогікою у демократичної Європи, але не засвоєних органічно на чужому для них ґрунті.

Під час переформування кадетських корпусів у військові гімназії Головне Управління військово-навчальних закладів використало конститутивну концепцію виховуючого навчання німецького філософа і педагога Й. Ф. Гербарта, зумовлену ідеалом внутрішньої свободи особистості. Однак, попри заснування Педагогічного Музею і відкриття педагогічних курсів і орієнтацію педагогів, залучених у військову сферу, на вивчення європейських ідей у галузі педагогіки й психології та практичне їх утілення, декларування концепції виховуючого навчання в контексті імперської ідеології царату зводилось до формалізації визначених ідей та укорінення в нових пореформених умовах старої імперської формули «православ'я, самодержавство, народність».

Інша ситуація спостерігається в кадетських закладах Наддніпрянщини. Питома для української ментальності повага до особистої свободи і людської гідності була аксіальною цінністю, довкола якої створювалася особлива атмосфера – «дух» кадетського корпусу. Повага свободи і гідності, зумовлена світоглядом переважної більшості вихователів і вихованців, а не міністерськими настановами й інструкціями, стали тим критерієм, згідно з яким вибудовувалася органічно цілісна система виховання. Виникали принципово інші передумови практичної реалізації європейських педагогічних концепцій, на тлі яких українські корпуси вигідно відрізнялися, тому не випадково їх Головне управління визнавало як взірці виховної роботи у військових закладах освіти. Виховний процес, організований на засадах не задекларованого, а традиційного в цьому національно-культурному середовищі шанобливого ставлення до людини, давав очікувані від реформування освітньої системи результати, адже взаємозалежність виховання і навчання на українських теренах носила органічний характер. Свобода, індивідуалізм і людська гідність як базові цінності українського національного світогляду формували ґрунт, на якому любов, довіра і взаємоповага між вихованцями й вихователями були не лише задекларованими педагогічними принципами навчально-виховної системи в українських корпусах, а й їх повсякденною реальністю.

Політика децентралізації у сфері управління військовою освітою та суттєве розширення прав місцевих закладів освіти надавала можливості розвитку творчої ініціативи окремих педагогічних колективів. У таких умовах багато залежало від керівництва корпусів: якщо інтенції колективу і директора співпадали, то в межах закладу утворювалася стійка атмосфера, яка визначала всі аспекти його життєдіяльності. За директорства В. Ф. Святловського, Ф. І. Сімашка, С. О. Слуцького, Г. П. Кузьміна-Караваєва, П. М. Юшенова, А. М. Саранчова, Л. Й. Кублицького-Піотуха та деяких їхніх попередників і наступників

простежується певна спадкоємність, на ґрунті якої відбувалося формування традиції створення системи виховання на базі єдності розумового, морального і фізичного розвитку дитини та виховуючого навчання, під час якого формується гармонійно розвинута особистість, здатна скористатися набутими знаннями практично – в конкретних умовах і обставинах життя.

За таких обставин найстаріші корпуси Наддніпрянщини, Полтавський і Київський, опинилися в сприятливих умовах для розвитку їх навчально-виховних систем і успішної реалізації в педагогічній практиці гербартівської концепції виховуючого навчання.

Випускники названих закладів обіймали посади директорів українських корпусів: Полтавського – О. П. Потоцький і М. П. Попов, Київського – М. Г. Попруженко, Л. Й. Кублицький-Піотух і А. М. Саранчов, Сумського – Л. Й. Кублицький-Піотух і А. М. Саранчов, Одеського – М. Е. Дерюгін і М. О. Радкевич.

Отже, кадетські корпуси не тільки були кращими у справі виховання і навчання серед решти губернських військових закладів освіти інтернатного типу, а й подарували значну плеяду військових педагогів, які розвинули педагогічну традицію українських кадетських корпусів, специфіка яких визначалась поєднанням вимогливості і любові як головного критерію у ставленні наставників до вихованців.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення важливого й актуального завдання, яке полягає у визначенні та розкритті організаційно-педагогічних засад розвитку системи виховання в кадетських корпусах України в середині XIX – на початку XX століття. Результати проведеного дослідження, реалізовані мета і завдання дали підстави сформулювати такі висновки, що мають теоретичне і практичне значення.

1. Проаналізовано історіографію проблеми розвитку системи виховання в кадетських корпусах, що функціонували в українських губерніях у середині XIX – на початку XX століття.

Наукове опрацювання історії розвитку кадетських корпусів в Україні середини XIX – початку XX століття включає доробок кількох генерацій відчизняних і зарубіжних дослідників і пов'язане з трьома періодами: імперським, радянським і пострадянським.

З'ясовано, що розгляд специфіки навчально-виховної діяльності військових закладів освіти, які функціонували в українських губерніях, у широкому соціально-історичному й національно-культурному контексті не проводився через заперечення етнокультурної ідентичності України в російських наукових колах. Підґрунтя української історіографії кадетських корпусів закладено в імперському періоді зусиллями колишніх вихованців кадетських корпусів, громадських діячів досліджуваного періоду та продовжено в сучасних працях із військової історії, присвячених безпосередньо кадетським корпусам Наддніпрянщини.

Аналіз джерельної бази дослідження проблеми розвитку системи виховання в кадетських корпусах України в середині XIX – на початку XX століття здійснено за такими групами документальних і наративних джерел, а саме: довідково-енциклопедична література досліджуваного періоду; статистичні матеріали;

інформаційні матеріали про біографії осіб офіцерського звання – випускників і педагогів українських кадетських корпусів (списки офіцерських чинів, біографічні довідники тощо); опубліковані документальні матеріали офіційного походження, у яких відтворено важливі тенденції політики у сфері освіти; праці відомих українських, російських і європейських педагогів другої половини ХІХ – початку ХХ століття, які сприяли поширенню й еволюції педагогічного знання, зокрема, з військової педагогіки; джерела особового походження (діаріуші, автобіографії, епістолярії та мемуари).

2. Розкрито передумови становлення кадетських корпусів в Україні в середині ХІХ – на початку ХХ століття – соціально-політичного, культурно-громадського та науково-педагогічного характеру.

З'ясовано, що становлення кадетських корпусів на території України зумовлене, з одного боку, соціально-політичними процесами, які відбувалися в Російській імперії у ХІХ – на початку ХХ століття, з іншого, – національним культурно-громадським рухом на українських землях, в авангарді якого стояли Громади та Просвіти, ініційовані національно свідомою українською інтелігенцією. Незважаючи на те, що кадетські корпуси на українських землях відкривалися як «оплоти царизму» з метою усунення залишків автономії і місцевої культури, на формування виховної системи цих закладів значний вплив мали представники українського національного відродження.

Обґрунтовано періодизацію розвитку кадетських корпусів в Україні в досліджуваній період і виокремлено чотири етапи: 1) етап започаткування процесу підготовки вихованців у новостворених на українських землях кадетських корпусів (Петровського Полтавського і Володимирського Київського) – з 1840 по 1864 рр.; 2) етап реформування кадетських корпусів, зміщення акцентів у підготовці на загальноосвітній напрям (реформування кадетських корпусів у військові гімназії) – з 1865 по 1882 рр.; 3) етап поновлення кадетських корпусів та посилення військового напрямку у підготовці вихованців (зворотна реорганізація Петровської Полтавської і Володимирської Київської військових гімназій у кадетські корпуси, відкриття і розвиток Одеського Великого князя Костянтина Костянтиновича й Сумського Михайлівського кадетських корпусів) – з 1882 по 1917 рр.; 4) етап українізації імперських кадетських корпусів, їх реорганізації, закриття й евакуації – з 1917 по 1920 рр. Запропонована періодизація в певній мірі обумовлена педагогічними й етнокультурними чинниками, що визначали специфіку українських військових закладів, які виховували кадетів.

3. Охарактеризовано специфіку організації діяльності кадетських корпусів України в середині ХІХ – на початку ХХ століття.

Виявлено, що підготовка фахівців у військових закладах освіти базувалася на засадничих принципах військової дисципліни, військової моральності, товарищескості як домінанти колективного корпоративного виховання, патріотизму, що формувався протиріччями між вірнопідданськими інтенціями та прищепленням любові й шанобливого ставлення до культури рідного народу.

Специфіку організації навчально-виховної діяльності кадетських корпусів України в середині ХІХ – на початку ХХ століття визначали такі риси: соціально-культурний склад учнів та педагогів як передумови культурного, психологічного,

історичного, соціального характеру для засвоєння українофільських ідей; етнокультурне і життєве середовище конкретного закладу освіти, яке формувало в ньому відповідні педагогічні умови – атмосферу, «дух» закладу, заснованих на питомій для української ментальності повазі до особистої свободи і людської гідності як аксіальній цінності.

В умовах протистояння педагогічних систем, організованих на різних ментальних засадах й аксіологіях – гуманістичній та авторитарній, які прищеплювали принципово різні етичні цінності, поважання свободи та гідності, зумовлене національним світоглядом переважної більшості як вихователів, так і вихованців, а не міністерськими настановами й інструкціями, стали тим критерієм, згідно з яким вибудовувалась і розвивалась органічно цілісна система виховання.

4. Виокремлено особливості системи виховання у формуванні особистості кадета в досліджуваний період: реалізація концепції виховуючого навчання в практиці кадетських корпусів України в середині XIX – на початку XX століття; поєднання суворої вимогливості й любові до вихованців як визначальна риса виховної системи і педагогічна традиція кадетських корпусів; упровадження концепції триєдності розумового, морального і фізичного виховання педагогічними колективами середніх військових закладів освіти українських губерній у досліджуваний період.

З'ясовано, що актуальні для тогочасної педагогіки ідеї виховуючого навчання та триєдності розумового, морального і фізичного розвитку особистості в українському етнокультурному середовищі розвивались органічно, набуваючи продуктивного втілення зусиллями педагогічних колективів під ефективним управлінням директорів, здатних розумно, зважено, обґрунтовано підтримати й спрямувати в належне рідше творчу ініціативу колег і вихованців, керуючись почуттям довіри, любові та поваги до них.

Отже, в історії вітчизняної педагогіки, військової педагогіки зокрема, заслуговує на увагу період середини XIX – початку XX століття – період кардинальних змін у суспільстві, коли активні суспільні процеси вимагали нових закладів освіти, а військові мислителі, дослідники й педагоги генерували багато військово-педагогічних ідей. Вивчення теорії і практики діяльності кадетських корпусів України в середині XIX – на початку XX століття може сприяти розвитку педагогічного мислення, підвищити педагогічну культуру службовців, збагатити теперішню військово-педагогічну практику.

Перспективи подальших наукових досліджень у цьому напрямі полягають у дослідженні внеску відомих вітчизняних і зарубіжних педагогів, громадських діячів у справу розвитку теорії і практики військової педагогіки; висвітленні діяльності військових закладів освіти на різних етапах історико-педагогічного розвитку; дослідженні позитивного досвіду підготовки військових фахівців у зарубіжних країнах.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

*Наукові праці, в яких опубліковано
основні наукові результати дисертації*

1. Коміренко Ю. А. Становлення та розвиток системи виховання в кадетських

корпусах України у другій половині XIX – на початку XX століття. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. Умань, 2012. № 43 (1). С. 202–209.

2. Коміренко Ю. А. Моральне виховання в кадетських корпусах Наддніпрянської України другої половини XIX – початку XX ст. у контексті формування військової педагогіки як нової науково-практичної галузі. *Педагогічний дискурс*. Хмельницький, 2013. Вип. 15. С. 349–355.

3. Комиренко Ю. А. Формирование дисциплинированности у воспитанников кадетских корпусов Украины (середина XX – начало XX в.). *Вестник Академии знаний*. 2013. № 2 (5). С. 117–124.

4. Коміренко Ю. А. Формування дисциплінованості у вихованців кадетських корпусів Наддніпрянської України (друга половина XIX – початок XX ст.). *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. Умань, 2013. Ч. 2. С. 215–223.

5. Коміренко Ю. А. Поєднання суворої вимогливості й батьківської любові як підґрунтя педагогічної традиції кадетських корпусів України середини XIX – на початку XX століття. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. Кропивницький, 2017. Вип. 156. С. 200–206.

6. Коміренко Ю. А. Впровадження в педагогічну практику кадетських корпусів Наддніпрянщини у 1860-х рр. концепції виховуючого навчання (етнопсихологічний аспект). *Збірник наукових праць «Педагогічні науки»*. 2017. Вип. LXXV. Т 1. С. 50–53.

7. Коміренко Ю. А. Особливості учнівського складу кадетських корпусів Наддніпрянської України середини XIX – початку XX ст. *The scientific method*. 2017. № 5. Vol. 1. P. 40–48.

Опубліковані праці апробаційного характеру

8. Коміренко Ю. А. Становлення та розвиток системи виховання в кадетських корпусах України у другій половині XIX – на початку XX століття. *Військова освіта та наука: Сьогодення та майбутнє: тези доповідей VIII Міжнар. наук.-практ. конф.* (Київ, 23 листоп. 2012 р.). Київ: ВІКНУ, 2012. С. 209.

9. Коміренко Ю. А. Протистояння двох систем виховання у Петровсько-Полтавському кадетському корпусі. *Актуальні проблеми розвитку світової науки: III Міжнар. конф.* (Київ, 28 лют. 2017 р.). Київ: Велес, 2017. Ч. 2. С. 49–56.

10. Коміренко Ю. А. Особливості виховної системи кадетських корпусів України в середині XIX – на початку XX століття. *Inovativny výskum v oblasti vzdelávania a sociálnej práce: Medzinárodná vedecko-praktická konferencia* (Sládkovičovo, 10–11 marca 2017). Sládkovičovo, 2017. С. 21–23.

11. Коміренко Ю. А. Зіткнення імперських і національних інтенцій у виховному процесі Полтавського і Київського кадетських корпусів у другій половині XIX – на початку XX ст. *Сучасні досягнення вітчизняних учених у галузі педагогічних та психологічних наук: збірник тез наукових робіт учасників Міжнар. наук.-практ. конф.* (Київ, 3–4 берез. 2017 р.). Київ: Київська наукова організація педагогіки та психології, 2017. С. 10–14.

12. Коміренко Ю. А. Наративні джерела як основа джерельної бази дослідження системи виховання в кадетських корпусах України в середині XIX – на початку XX століття. *Вплив суспільних наук на процес розвитку суспільства:*

можливе та реальне: збірник тез наукових робіт учасників Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 3–4 берез. 2017 р.). Київ: Київська наукова суспільствознавча організація, 2017. С. 9–13.

13. Коміренко Ю. А. Викладання історії як духовна складова національного чинника виховання педагогічного процесу в Петровсько-Полтавському кадетському корпусі (середина XIX – початок XX ст.). *Сучасні проблеми світового співтовариства та роль суспільних наук у забезпеченні його розвитку*: збірник тез наукових робіт учасників Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 10–11 берез.). Одеса: Причорноморський центр досліджень проблем суспільства, 2017. С. 17–22.

14. Коміренко Ю. А. Особистість учителя як ключовий фактор передачі культурного досвіду у Володимирсько – Київському кадетському корпусі (середина XIX – початок XX ст.). *Вплив досягнень психологічних і педагогічних наук на розвиток сучасного суспільства*: збірник тез Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 10–11 берез. 2017 р.). Харків: Центр педагогічних досліджень, 2017. С. 102–106.

15. Коміренко Ю. А. Культурно-історичні та соціально-політичні передумови становлення навчально-виховної системи в кадетських корпусах України в сер. XIX – на поч. XX ст. *Пріоритетні напрямки розвитку суспільних наук у XXI столітті*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Херсон, 17–18 берез. 2017 р.). Херсон: Гельветика, 2017. С. 43–49.

16. Коміренко Ю. А. Історичні обставини формування базових категорій підготовки військових фахівців та їх впровадження у виховну систему кадетських корпусів України в середині XIX на початку XX століття. *Людина віртуальна: нові горизонти*: зб. наук. праць за матеріалами IV Міжнар. наук.-практ. конф. (Україна – Сербія – Азербайджан – Польща – Канада, 20–21 берез. 2017 р.). Монреаль: ASF, 2017. Ч. 2. С. 29–31.

17. Коміренко Ю. А. Становлення і розвиток системи виховання в кадетських корпусах України в середині XIX – на початку XX століття як дослідницька проблема історії педагогіки. *Україна в гуманітарних і соціально-економічних вимірах*: матеріали II Всеукр. наук. конф. (Дніпро, 24–25 берез. 2017 р.). Дніпро: [б. в.], 2017. С. 158–160.

18. Коміренко Ю. А. Типологія джерельної бази дослідження розвитку системи виховання в кадетських корпусах України в середині XIX – на початку XX століття. *Сучасні наукові дослідження представників суспільних наук – прогрес майбутнього*: зб. тез наук. робіт учасників Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 24–25 берез. 2017 р.). Львів: Львівська фундація суспільних наук, 2017. С. 79–83.

19. Коміренко Ю. А. Особливості виховання українського кадета в середині XIX – на початку XX століття. *Права дітей від витоків до сьогодення*: матеріали наук.-метод. семінару (Умань, 25 трав. 2019 р.). Умань: Візаві, 2019. С. 102–104.

АНОТАЦІЇ

Коміренко Ю. А. Розвиток системи виховання в кадетських корпусах України в середині XIX – на початку XX століття. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки». – Уманський

державний педагогічний університет імені Павла Тичини, Умань, 2020.

У дисертації вперше досліджено організаційно-педагогічні засади розвитку системи виховання в кадетських корпусах України, виокремлено особливості виховної системи у формуванні особистості кадета в середині XIX – на початку XX століття (реалізація концепції виховуючого навчання; поєднання суворої вимогливості й любові до вихованців як визначальна риса виховної системи і педагогічна традиція; упровадження концепції триєдності розумового, морального і фізичного виховання).

Уточнено соціально-політичні, культурно-громадські й науково-педагогічні передумови становлення та етапи розвитку кадетських корпусів. Подальшого розвитку набула характеристика історіографії та систематизація джерельної бази дослідження діяльності українських кадетських корпусів у середині XIX – на початку XX століття із врахуванням етнокультурних і територіально-регіональних ознак.

Ключові слова: кадетські корпуси, розвиток системи виховання, виховуюче навчання, військова педагогіка, військова освіта, етнокультурне середовище, українське національне відродження, Наддніпрянська Україна.

Komirenko Y. A. Development of the educational system in cadet corps from the middle of the 19th century to the beginning of the 20th century. – Qualifying scientific work as a manuscript.

Thesis for a candidate degree in pedagogical sciences in the specialty 13.00.01 «General pedagogy and history of pedagogy». – Pavlo Tychna Uman State Pedagogical University, Uman, 2020.

Thesis shows for the first time organizational and pedagogical foundations of educational system development in Ukrainian cadet corps from the middle of the 19th century to the beginning of the 20th century. Is characterized content of training specialists in military educational institutions (military discipline, military morality, sociality as a dominant collective corporal upbringing, patriotism, conditioned on the one hand formation of loyal intentions, on the other hand instilling love and respectful attitude towards the native culture), particularity of organization activities of cadet corps (socio-cultural composition of pupils and educators as backgrounds of cultural, psychological, historical, social character for adoption of Ukrainian ideas; ethnocultural and living environment of specific educational institution based on specific for Ukrainian mentality respect to personal freedom and human dignity); is distinguished particularities of educational system in formation of cadet personality during researched period (implementation of concept of upbringing education; combination of severe demands and affection to pupils as defining feature educational system and pedagogical tradition; implementation of concept triple unity of intellectual, moral and physical upbringing). Socio-political, cultural public, scientific and pedagogical preconditions foundation and stages of development cadet corps, which functioned in Ukrainian provinces of Russian empire during researched period were clarified. The historiographical characteristics and sources' systematization of functioning Ukrainian cadet corps from the middle of the 19th century to the beginning of the 20th century were further developed taking into account ethnic, cultural, territorial and regional features.

During the research, it was found out that in the first part of the 19th century, in order to eliminate the rests of autonomy and local culture from the Ukrainian territory and to Russificate it, two primary steps were made in education: 1) Kharkiv and Kiev universities were founded; 2) Poltava and Kyiv Cadet Corps were established as pillars of czarist regime. The practical activity of these institutions, however, provided unexpected results: the universities became the bastions for Hromadas, and their graduates, working in cadet corps, were implementing Ukrainophilic ideas to their pupils.

In the context of the opposition between two pedagogics – «forward-looking» and «conservative» ones, which came to the education due to the abolition of servage, it was found out that in the Ukrainian corps, the opposition of these two pedagogical systems was influenced by public and educational ideology aimed at self-preservation of cultural and national Ukrainian identity and the resistance to the total Russification, while in the rest of cadet corps, regardless the infiltration of forward-looking ideas, the official pedagogics, principally meant to keep and protect the czarist regime, remained dominant.

The analysis of contents, goals and special features of teaching and educational process organization in Ukraine cadet corps proves that the determinative characteristics of the military educational institutions (in comparison with the non-military ones) and the basic notions of military experts education were: 1) military discipline; 2) military morality; 3) fellowship as a key feature of corporate upbringing; 4) patriotic feeling determined, on the one hand, by the allegiance transmission and reinforcement, and on the other hand, by cultivation of love and respect towards the native culture.

The analysis of teachers and pupils membership demonstrated that 1) in the two most ancient Ukrainian cadet corps of Poltava and Kyiv studied mostly the descendants of Cossack lines (while in Odessa and Sumy Cadet Corps the boarders had quite different social and cultural origins), there were cultural, psychological, historical and social conditions for the Ukrainophilic ideas assimilation; 2) in these institutions worked numerous educators who participated actively in the Ukrainian civilian movements, and these educators inevitably influenced the world view formation of the cadets, as the pedagogics appeared this very domain where the members of Ukrainian Hromadas aspired to implement and embody their concepts and ideals, conflicting with czarist government and ideology, by implicit and explicit opposition to the Russification; 3) in Poltava Cadet Corps and Kyiv Cadet Corps, there was struggle between pedagogical systems established on different axiological and mental background, and radically different ethical values were implemented.

In this scientific work it is shown that the particular characteristics of educational and upbringing process in the local pedagogical system, are determined by two factors which shape its success: these are ethnic, cultural and living space of a particular institution, which creates relevant conditions, i. e. the atmosphere, or the «spirit» of the institution. The respect towards personal freedom and human dignity, essential for the Ukrainian mindset, was a fundamental value which determined the unique atmosphere, the «spirit» of the Dnieper Ukraine cadet institutions. The overwhelming majority of educators and boarders had the national mindset which implied the respect of freedom and dignity. Thus, this fact (and not ministerial guidelines and instructions) became the hallmark to build the integral educational system.

This scientific work defines special features of educational system regarding the personality formation in Ukrainian cadet corps linked with the idea to integrate upbringing with education and the triple unity of intellectual, moral and physical personal development was essential for the pedagogics of the epoch, and in the Ukrainian ethnic and cultural context this idea flourished naturally. It was efficiently implemented due to the efforts of teaching staff capable of rational, careful and well-founded support and guidance of creative initiatives shown by the colleagues and pupils, confidence, affection and respect being the primary notions.

Keywords: cadet corps, development of educational system, educational upbringing, military pedagogics, military education, ethnic and cultural environment, Ukrainian national rebirth, Dnieper Ukraine.

Видається в авторській редакції

Підписано до друку 25.05.2020 р. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Ум. друк. арк. 0,9
Тираж 120 прим. Замовлення № 1018

Видавничо-поліграфічний центр «Візаві»
20300, м. Умань, вул. Тищика, 18/19, вул. Садова, 2
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 2521 від 08.06.2006.
тел. (04744) 4-64-88, 3-51-33, (067) 104-64-88
vizavi-print.jimdo.com
e-mail: vizavi008@gmail.com
vizavisadova@gmail.com